

Bírálati vélemény
Fehérvári Anikó „Széllal szemben, az iskolai lemorzsolódás és prevenció
kérdései a magyar oktatásban”
című MTA doktori értekezéséről

A jelölt az oktatás- és nevelésszociológia területének kiváló képviselője. Az 1990-es évek első felétől publikál rendszeresen tanulmányokat és könyveket. Az MTMT adatai szerint 266 tudományos publikációjára több mint hétszáz független hivatkozás érkezett. A bíráló aktuális tárgya a 261 oldalnyi szöveget, 64 lábjegyzetet, mintegy négyszáz irodalmi referenciát, 10 ábrát és 33 táblázatot (ebből hármat a Mellékletben) tartalmazó, 2023-ban benyújtott akadémiai doktori disszertáció, mely gondosan összeállított, szerkezetében és tartalmában is jól áttekinthető, olvasmányos mű.

A doktori értekezés témaválasztása

Az értekezés címe meglehetősen ambiciózus szándékot sugall. Ha a cím első elemét nézzük, a metafora olyan tartalmi-hangulati hasonlóságán alapuló szókép, mely a modern oktatási rendszerek mindegyikében jelenlévő, Magyarországon az utóbbi évtizedekben különösen súlyos problémahalmazra utal. Az iskolai lemorzsolódás komplex, ezt részben ellensúlyozandó, a prevenció kérdéskörét szintén magában foglaló jelenségkör tudományos elemzése olyan feladat, mely még egy nagydoktori értekezés keretében is komoly vállalkozás. A tényleges kutatási témára, annak elméleti és gyakorlati kérdéseire is utalva, a cím második fele emeli ki azt, hogy alapvetően a magyar oktatás kereteiben vizsgálódik a jelölt, illetve figyelemre méltó tudományos érvelésre és empirikus eredményekre alapozott javaslatok is erre vonatkoznak. A témaválasztás kétségtelen aktualitásán túl, a kutatási tárgy komplexitása igényli a multidiszciplináris megközelítést, melyet a szerző tudatosan vállal, a nevelésszociológia szempontjait kiemelten érvényesítve, s ezzel a neveléstudomány számára új vizsgálati-módszertani eredmények megfogalmazására vállalkozik.

A dolgozat szerkezete és tartalma – kritikai észrevételek

A dolgozat bevezetése érzékelteti, hogy a doktori disszertációk az azonos követelmények ellenére nem csupán az eltérő témák miatt, hanem a szerző egyénisége és szakmai életútjának sajátosságai miatt is jelentősen különböznek egymástól. Már az első oldalakon is egyértelmű válik, hogy a témaválasztás konzekvens, a mű egésze igényesen kidolgozott, az iskolai lemorzsolódás és prevenció kérdéskörével foglalkozó dolgozat Fehérvári Anikó több évtizedes kutatómunkájának szintézisét képezi.

A téma pozicionálására és az eljárás lefolytatására adottak a neveléstudományi keretek, ugyanakkor az oktatási esélyegyenlőség megteremtése vagy az adott kutatási fókusz esetében az oktatási-nevelési esélyegyenlőtlenségek csökkentésének kérdésköre rendkívüli összetettséggel jellemezhető. Kétségtelenül multidiszciplináris szemlélet módot igényel, melynek lehetőségeit mérlegelve, a jelölt saját szakmai identitásához érthetően konstruktív módon kapcsolva, a nevelésszociológiai megközelítést választotta. A szociológia

konfliktuselméleti modelljét orientációs keretnek tekintve Fehérvári Anikó a funkcionális elmélet szellemében három fő kutatási célt fogalmazott meg:

- az iskolai lemorzsolódás rizikó- és védőfaktorainak feltárása a magyar köznevelésben, különös tekintettel a roma tanulók oktatására;
- a korai iskola elhagyást megakadályozó programok szisztematikus elemzését, valamint
- a hazai Arany János program értékelését.

Ez utóbbi feladat jelentősége külön is kiemelkedő, mert a közel egy évtizedes tehetséggondozó program, a szociálisan hátrányos helyzetű, rászoruló tanulói csoportok iskolai sikerességét kollégiumi elhelyezéssel, speciális nevelési programmal, ösztöndíjjal támogató országos kezdeményezés tudományos igényű elemzése a pedagógiai innovációk szempontjából különösen időszerű.

A dolgozat szerkezete a három kutatási célt olyan keretekbe foglalja a fejezetek által, mely módot ad arra, hogy a kutató egymást kölcsönösen feltételező elméleti elemzésre és szintézisre, továbbá konkrét empirikus elemzésekre vállalkozzon. A jelentős kutatási tematika és az elvégzett primer kutatások igényes dokumentálása ellenére (vagy éppen ezért), a kutatómunka eredményeinek elemző bemutatása nem tekinthető lezártnak (sajnos!). A szerző túllép a szociológia esetében megszokott eljáráson, az adott társadalmi jelenség elemző leírásán, vállalkozva arra, hogy az elméleti és gyakorlati vizsgálatainak együttes összegző részében figyelemreméltó javaslatokat és további kutatás irányokra vonatkozó elképzeléseket is megfogalmazzon.

Általában a technológiai lehetőségek kapcsán utalhatunk az utóbbi évtizedben az *Open Sciences* szemlélet fontosságára, jelen esetben a nyitottság a további kutatások lehetőségeire, a szerző módszertani és tematikai súlypontokra vonatkozó javaslatainak konstruktív kezelése szempontjából kifejezetten jövőorientált jellege miatt lényeges kiemelni a nyitottságot. A kutató javaslatai különösen az adott problematika mélyebb és differenciáltabb feltárása és az iskolai lemorzsolódási folyamatok megelőzése, gazdasági-társadalmi hatásainak újabb eszközökkel történő (remélhetőleg a jelenleginél is sikeresebb) kezelése szempontjából értékesek, megfontolás tárgyát képezik a neveléstudomány fejlődéséért, de még inkább az oktatás jövőjéért felelősséget érzők számára.

Fehérvári Anikó immár két évvel ezelőtt 2023-ban összeállított tézislevelezetében utal arra, hogy az iskolai lemorzsolódás, a korai iskolaelhagyás és kutatása népszerű a tudományos műhelyekben. Mivel a disszertáció részletesen bemutatja a hazai és nemzetközi kutatási törekvéseket, különösen az ezredfordulót követő változási folyamatok érzékeltetésével, az előbbi állítás formálisan igazolható. Tartalmilag ugyanakkor megállapítható, hogy a hazai neveléstudományi/nevelésszociológiai alkotások között jelen disszertáció mérföldkőnek tekinthető.

A szerző a teljesség igényére törekedve igyekszik analizálni a téma modernkori fejlődéstörténetét, nem csupán bemutatva és külső szemlélőként értékelve a jelentős nemzetközi kezdeményezéseket, hanem elhelyezi a hazai változási folyamatokat a fejlett

oktatásügyek fejlődési tendenciáit érzékeltető keretekben. Sőt, leíró és analízáló elemzései által a dolgozat ezen túl is lép, mivel a prevenció folyamatának kiteljesedését érzékeltetve konkrét programokat elemez és értékeli. E szándék érzékelhető a disszertáció szerkezetében, melyben a kilenc érdemi fejezet önálló szakmai elemzésnek és kutatási dokumentációnak is tekinthető, ami a téma koncentrált kezelése ellenére a divergencia árnyékát is rávetíti a műre.

A fejezetek mindegyikéhez – hét összegzés és egy konklúzió - kapcsolódik, majd a disszertáció összefoglalása szintén egy jelentős zárófejezetnek tekinthető, érzékeltetve, hogy a tárgyban folytatott kutatások szintetizáló összefoglalására törekszik a disszertáció. Némi leegyszerűsítéssel a szerző kutatásait az adott témához konzekvensen kapcsolódva térben és időben is sokdimenziósnek tekinthetjük. Kétségtelen tény, hogy a dolgozat az iskolai lemorzsolódás nemzetközi és hazai szakirodalmának eddig ismert legteljesebb tudományos igényű hivatkozására is vállalkozik. Az irodalomjegyzékben nem kevesebb, mint 400 olyan forrás kerül felsorolásra, illetve a szövegben hivatkozásra, ami a téma rendkívül komplex elemzési igényéről tanúskodik, s a szerző a tematikai spektrum egészét horizontális módon, időben több évtized mélységében foglalja keretbe.

Fehérvári Anikó a klasszikus dokumentációs eljárásoknak megfelelően az első érdemi fejezetben bemutatja a téma fogalmi meghatározásait, valamint a legfontosabb nemzetközi és hazai kutatási előzményeket. Az időkeret alapvetően az ezredfordulót követő időszak. A kutatót a jelenkori oktatásügy egyik lényeges funkciózavara, a *“learning loss”* jelenség társadalom- és gazdaságpolitikai összefüggése foglalkoztatják. Az esélyegyenlőség szerepével, a változási folyamatokban, az oktatás társadalomfejlődésben vagy éppen stabilizációjában betöltött preventív szerepével az utóbbi két évtizedben kezdtek el mélyebb elemzésekkel és jelentősebb nagymintás statisztikai vizsgálatokra alapozott kutatási projektekkel foglalkozni. Azért is tárgyalhatjuk a neveléstudomány szempontjait kiemelve a disszertációt itt és most, mert a műben az elméleti keretek érzékeltetésén túl jelentős társadalomstatisztikai elemzések is szemléltető módon alkalmazásra kerülnek. Ezek az ábrákban, de különösen táblázatokban bemutatott kutatási eredmények a szerző személyes kutatói részvételét, a felmérések, adatfelvételek tervezését, az elemzések és értékelések folyamatában aktív tudományos közreműködését meggyőző módon illusztrálják.

Az adott téma komplex értelmezésének megjelenése és súlyponti kérdésként való kezelése a neveléstudományi keretek között a pedagógusképzéssel kapcsolatban oly sokat idézett McKinsey jelentéssorozatban, az iskolai lemorzsolódás súlyos következményeire az ezredfordulót követő évtizedben már felhívta el a figyelmet. A *learning loss*-szal kapcsolatos, közvetlenül mérhető gazdasági, a hosszabb távra megbecsülhető közvetett, súlyos társadalmi feszültséget jelentő hatásokkal a fejlettebb országokban a döntéshozók éppen egy olyan időszakban szembesültek, melyben a gazdasági válságok sorozata az expanzív gazdasági fejlődés korlátait fokozva az intenzív technológiai fejlesztések és hatékony foglalkoztatás által kínál alternatívát a válságok kezelésére.

A már utalt McKinsey jelentésben az iskolai lemorzsolódással kapcsolatos 2-4% GDP veszteség mértékének érzékeltetésekor elég utalni arra, hogy a fejlett országok védelmi

kiadásainak mértéke is hasonló a GDP százalékában. Nem véletlen hogy a gazdaság fejlesztésében egyre jelentősebb szerepet bíró oktatáspolitikai kezdeményezések progresszív irányzatává vált az úgynevezett NEET (nem foglalkoztatott, oktatásban és képzésben nem részesülő) generáció arányának csökkentése. Jó példa erre a 2013 és 2015 közötti időszakban az oktatás részvétel 18 éves korig tartó kiterjesztése Angliában, melynek eredményeképpen 15-ről 5%-ra sikerült csökkenteni az érintett korszakban a NEET generáció arányát.

Bár a jelölt a téma gazdaságfejlesztési vonatkozásait a nemzetközi kitekintésben kiemelt helyen szerepelteti, saját kutatásai során a fókusz erősen az iskolai lemorzsolódás okainak leíró elemzésére korlátozódik. Erre részben magyarázat a nevelés szociológiai megközelítés preferálása, illetve az a tény, hogy a hazai kutatások súlypontja is alapvetően az oktatási esélyegyenlőség iskolai prevenció keretében történő kezelésére koncentrál. Megközelítést érzékeltetik a szöveg leírásokon túl azok a táblázatok, melyek a lemorzsolódás okait nemzetközi szinten rendszerezik illetve az adott korosztályból közép- vagy felsőfokon tanulók európai országokban történő összehasonlítási arányait mutatja be 1995-2018 között. Ez az összehasonlítási logika azért is lényeges, mert Magyarországon a rendszerváltás követő évtizedekben érzékelhető volt, hogy a középiskolás korosztály egyre nagyobb aránya kapcsolódott be a képzésbe és a képzés belső szerkezete is hosszabb, érettségit adó képzési formák felé módosult. A már hivatkozott angol reformokat mintegy két évtizeddel megelőzve, az 1996-os hazai törvénymódosítás a tankötelezettséget 18 éves korra emelte és 1998-tól felmenő rendszerben be is vezette. Azonban e döntés hatásainak csupán a képzés belső szerkezetére ható összefüggéseire utal a szerző, tény, hogy az immár három évtizeddel ezelőtt kezdeményezett oktatási expanzióknak alapvetően az esélyegyenlőség javítása és az iskolázottsági szint növelése volt az elsődleges célja. Másfél évtizeddel később, 2011-ben a módosításnak ugyanakkor elsősorban gazdaságpolitikai szempontból a munkaerő-igények fokozottabb kielégítése érdekében a szakképzési expanzió növelése volt a célja, deklarálva azt, hogy a tankötelezettség annak a tanévnek a végéig tart, amelyben a tanuló a tizenhatodik életévét betölti. Sajátos és a kutató számára is megkerülhetetlen ellentmondás ez a társadalom és gazdaságpolitikai folyamatok szempontjából, ami Magyarországon az utóbbi másfél évtizedben végbement. A szakirodalom szintjén számos gazdaságpolitika elemzésre utal a szerző (Kertesi, Kézdi, 2008, 2009a, 2009b) azonban a hazai „NEET generáció” gazdasági és társadalmi hatásainak számbavétele úgy tűnik még mindig várat magára. E hiányjel felvetése nem feltétlen a szerző munkájának kritikája, de jelzés a tekintetben, hogy a neveléstudományi, konkrétan a nevelésszociológiai vizsgálatok sem tekinthetnek el attól, hogy éppen a téma komplexitása miatt, a multidiszciplináris kutatás költség- és foglalkoztatási hatáselemzéseket is igényel. E tematikai felvetés nem csupán az iskolai lemorzsolódás okainak és megelőzésének komplex vizsgálatával, hanem a modern társadalmak fejlődésében a probléma hosszabb távú gazdasági és társadalmi hatásaival történő, a tudományos felelősség vonatkozásában a tudományt, így a neveléstudományt is mélyen érintő kihívásra hívja fel a figyelmet.

Rátérve a szépen megszerkesztett, tagolását tekintve is a kutatói munka folyamatát, fejlődési fázisait jól érzékeltető dokumentumra, megállapítható, hogy az akadémiai doktori disszertációk értékelésének folyamatában, különösen a társadalomtudományok területén a

bíráló sajátos helyzetbe kerül, ha adott esetben már megjelent mű, illetve a fejezetek háttérét alkotó, már kiadott, többségükben többszerzős publikációkat kell, akár újabb keretek között, szakmailag értékelnie. Egyfelől a szerző képtelen figyelembe venni a véleményező, akár konstruktív javaslatát, még akkor is, ha esetleg azt jogosnak találja. Másfelől a bíráló ezért kevésbé a részletező megjegyzésekre szorítkozik egy sajátos fejlődési spirált feltételezve, s így az adott kutatás eredményeinek szintézisével kapcsolatos reflexiók jelennek meg a bírálatban, melyek megfontolandóak lehetnek a téma további kutatása, újabb multidiszciplináris megközelítések alkalmazása során.

Fehérvári Anikó hatalmas forráselemzésre épülő értekezése kapcsán is felvetődik a már megjelent tudományos közlemények és a doktori értekezés viszonya, avagy a kérdés: miként lehet egy komplex projekt/kutatás-sorozatban átívelő évtizedes léptékű kutatási folyamatot, annak dokumentációját tudományos szempontból értékelni? A válaszadásban segítséget nyújt a disszertáció, melyben a szerző esszenciálisan a jelenre, az elmúlt két évtizedre koncentrál. Az első érdemi fejezetben, az iskolai lemorzsolódás kutatásainak áttekintésére vállalkozva hivatkozik a 2021-ben megjelent *Számít-e az iskola? Az iskolai lemorzsolódás vizsgálata* (Szerk.: Fehérvári, A., Széll, K., & Paksi, B., Budapest, ELTE, 2021) kötetre. A második (eredeti számozás szerint a III.) V., VI. és VII. érdemi fejezetekben (Az iskolai lemorzsolódás megelőzési lehetőségei. Nemzetközi kutatások) az alapokra hivatkozva az *Iskolakultúrában* (32/2) 2022-ben megjelent „Preventív programok a korai iskolaelhagyás csökkentésére a nemzetközi szakirodalom alapján” című sokszerzős tanulmányra utal a szerző. A dolgozat IV. fejezetének (Az iskolai lemorzsolódás megelőzése: Mentorprogramok) alapját a 47. oldalon található lábjegyzet alapján egy 2023-ban megjelent Fehérvári, A. & Varga, A. (2023). *Mentoring as Prevention of Early School Leaving: A Qualitative Systematic Literature Review* 8, (<https://doi.org/10.3389/feduc.2023.1156725>.) tanulmány képezi.

A további felsorolást mellőzve a következő (V–IX.) fejezetek mindegyike a bevezetőben korrektül hivatkozik arra, hogy konkrétan melyik a szerző által is jegyzett tudományos közleményre alapoz. Kivételt e vonatkozásban a különösen érzékeny témát elemző VII. fejezet (Roma vagy nem roma: az etnikai hovatartozást befolyásoló tényezők) képez, mely esetben a szerző egy a disszertáció befejezése (2023) idején még lektorálás alatt álló többszerzős angol nyelvű tanulmányra hivatkozik alapként. Ilyenkor persze illendő némi irodalomkutatásra is vállalkoznia a bírálónak. Nos, ez a közlemény is a szerző munkásságának nemzetközi elismertségét szemlélítve 2024-ben megjelent: *Roma or Non-Roma: How Are Teachers' and School Heads' Perceptions and Self-Identification of Roma Students Related in Hungary?* (Fehérvári, A. & Széll, K. Intercultural Education, v35 n2 p171-188).

A tagoltság egyébként a tartalmi szerkezeten túl egy sajátos módszertani differenciálódásban is megjelenik. A kiemelés és az eredetiség vonatkozásában ilyen része a disszertációnak a III. fejezetben a szisztematikus keresés módszertanának ismertetése (III. 3.), mely alkalmazásra kerül a VI. fejezetben (VI.1.), az elemzési módszerek és adatok fejezetenkénti ismertetése ((VII.3., VIII.1., IX.4.), mely alapján felvethető kérdésként, hogy

talán célszerűbb lett volna egy a kutatások teljes spektrumában alkalmazott módszertan bemutatását és indoklását a disszertáció első részében koncentrálni ismertetni?

A fejezetek egyébként – leszámítva a rövidebb III. fejezetet, mely az iskolai lemorzsolódással kapcsolatos nemzetközi kutatásokat tekinti át - egy-másfél íves terjedelemben, egy-egy jelentős téma, konkrét kutatásokhoz kapcsolódó szintetizáló értékelésével a jelölt által megfogalmazott kutatási kérdésekhez közvetlenül kapcsolódnak. Ezért is tekinthető lényeges résznek a disszertáció fejezetenként jól elkülönült projekteken lehatárolt kutatások összefoglalóinak sorozatát záró, fejezetméretű összefoglalás. A decimálisan számozott fejezetrészek között záró részként hatszor szerepel „Összegzés”, egyszer „Konklúzió”, majd egy önálló fejezetméretű 17 oldalas „Összefoglalás”. Ennek indító gondolata: „...a korai iskolaelhagyás nagy valószínűséggel vezet sikertelen életúthoz, melyben magas a munkanélküliség, a szegénység, a társadalmi kirekesztettség, a rossz testi és lelki egészség kockázata (Gitschthaler & NAirz-Wirth, 2018).” érzékelteti azt a rideg globális összefüggést, mely a modern kor sok-sok vívmánya mellett súlyos árnyékot vet az oktatási rendszerek többségére. Kiemelten fontos a szerző megállapítása, mely a diverzifikált kutatási portfólió elemzéseire meggyőző módon utal: „... vizsgálataink a lemorzsolódás hátterében hasonló kockázati faktorokat azonosítottak, mint a nemzetközi kutatások. Ugyanakkor kutatásaink szerint (Paksi, Széll@fehérvári, 2023) az egyéni és a családi tényezők hatása erősebb, mint az iskolai tényezőkké, gyakorlatilag az iskola nem tud érdemben beavatkozni ööőa lemorzsolódás megelőzés érdekében.” (disszertáció, 207-208. old.). S ha már az elején volt utalás a címben található metaforára, ide illő a disszertáció zárómondatából is egy rövid, de kiváló rész: „... repüléskor az ellenszél nemcsak az utazási idő meghosszabbodásával jár együtt, hanem nagyobb üzemanyag fogyasztással is, így az üzemeltetők alternatív (akár hosszabb, de ellenszél nélküli, vagy alacsonyabb utazó magasságú) útvonalak segítségével igyekeznek elkerülni azt. A hazai közoktatásnak egyelőre még nem sikerült megterveznie ezeket az alternatív utakat, így bizonyos társadalmi csoportok tanulási útjukat továbbra is tartósan széllel szemben teszik meg.” (disszertáció, 223. old.)

A disszertáció fő erényei és tudományos megállapításai

A jelölt az értekezés új tudományos eredményeit a disszertációban a már említett szerkezeti sajátosságok szerint, kutatásai eredményeinek szintetizáló leírásában, valamint koncentráltabb formában tézisekben fogalmazta meg: Megállapítja, hogy az iskolai lemorzsolódásban az egyéni, családi tényezők szerepe számot tevő, az iskolai, pedagógiai tényezők gyenge magyarázó erővel bírnak. Felhívja a figyelmet arra, hogy az iskolának, a pedagógusoknak hasznos nézőpontot váltaniuk és felelősségüket nem hárítva, hanem felvállalva tanulók tanulási eredményeiben. Rámutat arra, hogy a felelősségvállalás nyomán jöhet létre a tanulók támogatása, helyi igényeken alapuló képzési rugalmas utak biztosítása, iskolán belül és kívül, valamint a támogató osztálytermi kultúrán alapuló értékelés, az iskolai és a tanulói célok összehangolása. A pedagógusok folyamatos szakmai fejlődésének fontossága nemcsak szakmai felelősség vállalásukban, hanem nézeteikben is megnyilvánul, hiszen az eredmények azt bizonyítják, hogy sokszor tanári észlelési hibákkal, torzítással, negatív szerepjátékkal terhelt a tanítás-tanulás folyamata, ami felhívja a figyelmet a tanári érzékenyítés jelentőségére a tanárképzési programokban. Az iskolai, pedagógiai tényezők gyenge magyarázó ereje arra is

rámutat, hogy az oktatásban az interkulturális szemlélet fontos, de önmagában nem elégséges. Fehérvári Anikó kutatásai, az anyagi, digitális egészségügyi helyzetre vonatkozó mutatói megerősítik azt, hogy az ágazati együttműködések, s a holisztikus megközelítés elengedhetetlen az oktatási esélyegyenlőtlenséget mérséklésében.

A kutatás fő vonulata az iskolai esélyegyenlőtlenségekkel kapcsolatos neveléstudományi és nevelésszociológiai nézetek nemzetközi szintén, s az elmúlt két évtized progresszív tudományos törekvéseinek keretében történő, konstruktív szintézise, melyhez kapcsolódóan a kutató kitűnően ötvözte az elméleti és empirikus elemzéseket. A kutatások jelentős eredményének tartom az iskolai lemorzsolódás kockázati faktorainak azonosítását és azok összevetését a nemzetközi kutatási eredményekkel. Az új eredmények között ismerhető el a kutatás záró szakaszában (2023) publikált következtetések, melyek az egyéni és a családi tényezők erős hatását mutatják ki, összehasonlítva az iskolai tényezőkkel, továbbá érzékeltetve azt, hogy gyakorlatilag az iskola nem tud érdemben beavatkozni a lemorzsolódás megelőzése érdekében. Figyelemreméltó Fehérvári Anikó azon megállapítása, hogy „... *Pozitív elmozdulást érhet el az az iskola, ahol a tanulók és a pedagógusok felé támasztott elvárások, követelmények egyaránt magasak, illetve ahol az iskola tudatosan vállal hátránykompenzációs szerepet.*” Az egyéni jellemzők között – a nemzetközi irodalom által is igazolt módon – kiemelkedik, a hiányzás kockázata, valamint a tanulmányi elköteleződés, ezen belül is a teljesítményorientált tanulás szerepe. Ezzel kapcsolatban feltétlenül utalni kell arra az új szakképzési intézkedés sorozatra, mely részben diagnosztikai, részben szignalizációs jelzéseket alkalmaz, továbbá jelentős motivációs eszközöket vezetett be az évtizedeken át érzékelhető magas iskolarendszeren belüli lemorzsolódás csökkentése érdekében. Feltételezhetően újabb komplex elemzés tárgya lehet a már rendszerszerűen bevezetett tudásszint-felmérés (kompetenciamérés), az E-Kréta elektronikus adminisztrációs rendszer keretében bevezetett jelzőrendszer (hiányzás, alacsony tanulmányi teljesítmény jelzése az érintettek felé), valamint a tanulmányi ösztöndíj és szakképzési munka szerződés által történő közvetlen motiváció komplex hatásrendszerének vizsgálata.

A disszertációban megfogalmazott új tudományos eredményeket elfogadom. Véleményem szerint a dolgozat jelen formájában magasan megfelel a MTA doktori disszertációk esetében megfogalmazott követelményeknek. Ennek megfelelően *nyilatkozom, hogy az elbírált munka és annak összefoglalója alapján a doktori munka tudományos eredményeit elegendőnek tartom az MTA doktori cím megszerzéséhez, javaslom a nyilvános védelem kitűzését.*

Budapest, 2025. február 6.

Benedek András
MTA doktora